

**ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ
В УМОВАХ КРИЗИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ:
ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ
ТА КОМПЕНСАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ**

Ярмакі В. Х.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку міжнародного правопорядку характеризується поглибленням кризи традиційних механізмів гарантування миру, безпеки та захисту прав людини. Події останнього десятиліття, а особливо повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, продемонстрували обмеженість наявних міжнародно-правових інструментів реагування на серйозні порушення основоположних принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Формальна наявність розгалуженої системи міжнародних інституцій і процедур не завжди гарантує ефективний результат. Зокрема, вона не забезпечує своєчасного припинення агресії, ефективне притягнення винних осіб до відповідальності, належний захист цивільного населення та повне відновлення порушених прав потерпілих.

За таких обставин особливого значення набуває внутрішньодержавна правотворча діяльність як інструмент оперативного реагування на безпрецедентні виклики воєнного часу. Для України правотворчість стала не лише засобом поточного нормативного забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану, а й засобом стратегічної адаптації національної правової системи до нових реалій безпеки, оборони, захисту людини та післявоєнного відновлення. Йдеться про оновлення законодавства у сферах національної безпеки, кримінальної юстиції, документування воєнних злочинів, соціального захисту постраждалих осіб, статусу внутрішньо переміщених осіб, відшкодування збитків, а також гармонізації національного права з європейськими та міжнародними стандартами¹.

Збройна агресія проти України актуалізувала питання співвідношення міжнародних і національних механізмів захисту прав людини. В умовах війни держава змушена одночасно забезпечувати оборону та дотримання фундаментальних прав і свобод, зберігаючи

¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII.

баланс між потребами безпеки та вимогами верховенства права. Як слушно зазначається у сучасній доктрині, навіть за надзвичайних умов держава не звільняється від обов'язку дотримуватися принципів законності, пропорційності та недискримінації при обмеженні прав людини². Саме тому українська правотворчість воєнного періоду становить значний науковий інтерес як приклад функціонування демократичної правової системи у період збройного конфлікту.

Окремим напрямом сучасної правотворчої діяльності є формування нормативної основи притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії. Практика останніх років засвідчила необхідність удосконалення кримінального законодавства, процедур збирання доказів, механізмів міжнародного співробітництва та імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Водночас ефективність міжнародного кримінального правосуддя значною мірою залежить від здатності національної правової системи забезпечити належне документування злочинів, процесуальний супровід проваджень і взаємодію з міжнародними інституціями.

Не менш важливим є питання створення дієвих компенсаційних механізмів для держави та осіб, які постраждали внаслідок агресії. Класичні моделі міждержавних репарацій у сучасних умовах виявляються недостатніми, що зумовлює пошук нових правових конструкцій: міжнародних реєстрів збитків, спеціальних компенсаційних фондів, використання заморожених активів держави-агресора, національних процедур фіксації та відшкодування шкоди. У цьому контексті Україна фактично виступає активним суб'єктом формування нової міжнародної практики компенсаційного права, яка надалі може набути універсального значення.

Науковий інтерес становить комплексне осмислення правотворчої діяльності України не лише як внутрішнього законодавчого процесу, а як складової ширшої трансформації міжнародного правопорядку в умовах кризи існуючих гарантій безпеки. Аналіз української правотворчої практики свідчить, що за умов неефективності окремих міжнародних механізмів саме національна правотворчість здатна стати рушієм розвитку нових юридичних інститутів – від процедур документування воєнних злочинів до моделей компенсації шкоди та адаптації стандартів захисту прав людини до умов війни.

² Цветкова Ю. В. Реалізація права в цифровій та інформаційній державі: виклики і перспективи для України в умовах надзвичайного правового режиму та євроінтеграції. Альманах права. 2025. Вип. 16. С. 155.

Отже, дослідження правотворчої діяльності України в умовах кризи міжнародно-правових гарантій має не лише національне, а й загальнотеоретичне та міжнародно-практичне значення. Воно дозволяє переосмислити роль держави у забезпеченні прав людини, відповідальності за міжнародні злочини та відновленні справедливості в умовах сучасних збройних конфліктів.

1. Криза міжнародно-правових гарантій та нова роль національної правотворчості

Становлення сучасної системи міжнародно-правових гарантій миру, безпеки та захисту прав людини є результатом тривалого історичного розвитку міжнародних відносин, у межах якого міжнародне співтовариство поступово переходило від концепції необмеженого державного суверенітету до визнання необхідності загальнообов'язкових правил співіснування держав. Первинні елементи міжнародно-правового регулювання існували ще в античний період та середньовіччі, однак вони мали локальний, фрагментарний характер і не створювали універсальної системи гарантій миру. Відносини між державами значною мірою визначалися військовою силою, династичними інтересами та політикою тимчасових союзів.

Важливим етапом розвитку міжнародного правопорядку традиційно вважається укладення Вестфальського миру, що заклало підвалини класичної моделі суверенної держави. Вестфальська система закріпила принцип територіального суверенітету, юридичної рівності держав та невтручання у внутрішні справи. Хоча ця модель не створила механізмів колективної безпеки у сучасному розумінні, саме вона започаткувала міжнародне право як систему правил взаємодії політично незалежних суб'єктів³.

Протягом XVIII–XIX століть міжнародне право розвивалося переважно як право дипломатичних відносин, мореплавства, ведення війни та укладення договорів. Зростання кількості міжнародних контактів, розвиток торгівлі та колоніальна конкуренція стимулювали потребу в більш передбачуваному правовому середовищі. У цей період виникають перші міжнародні організації функціонального типу, зокрема міжнародні комісії з питань судноплавства та зв'язку, а також перші спроби кодифікації гуманітарних правил ведення війни.

Особливе значення для формування майбутньої системи міжнародно-правових гарантій мало прийняття Першої Женевської конвенції, яка започаткувала сучасне міжнародне гуманітарне право. Документ закріпив принцип нейтральності медичного персоналу,

³ Shaw M. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. P. 25–31.

захисту поранених військовослужбовців та гуманного ставлення до жертв війни. Саме з цього часу право війни починає трансформуватися з інструмента легітимації сили у механізм обмеження жорстокості збройних конфліктів⁴.

Подальшим кроком стали Гаазькі мирні конференції, у межах яких було прийнято низку конвенцій щодо мирного вирішення міжнародних спорів, законів і звичаїв сухопутної війни, статусу нейтральних держав та обмеження застосування окремих видів зброї. Саме Гаазькі конференції започаткували інституційне оформлення ідеї міжнародного арбітражу як альтернативи збройному конфлікту. Хоча їх ефективність була обмеженою, вони заклали правову традицію багатостороннього нормотворення у сфері міжнародної безпеки⁵.

Перша світова війна стала переломним моментом для міжнародного правопорядку. Масштаб людських втрат, застосування нових видів озброєння та руйнівні соціально-економічні наслідки війни засвідчили недостатність класичної системи балансу сил. Реакцією міжнародної спільноти стало створення Ліги Націй у 1919 році. Її метою було запобігання війнам через систему колективної безпеки, роззброєння та міжнародного співробітництва.

Попри історичну новизну, Ліга Націй не змогла виконати покладені на неї функції. Відсутність універсального членства, слабкі механізми примусу, недостатня політична єдність провідних держав і неспроможність реагувати на акти агресії з боку окремих держав призвели до інституційної кризи. Нездатність Ліги Націй запобігти агресії Японії проти Китаю, Італії проти Ефіопії та експансії нацистської Німеччини стала одним із найяскравіших прикладів обмеженості міжвоєнної моделі міжнародних гарантій⁶.

Друга світова війна стала наймасштабнішою катастрофою в історії людства та остаточно продемонструвала необхідність створення якісно нової міжнародної системи безпеки. Масові вбивства цивільного населення, Голокост, воєнні злочини, примусове переміщення мільйонів людей та використання зброї масового ураження сформували політичний і моральний консенсус щодо неможливості повернення до попередньої моделі міжнародних відносин.

У відповідь на ці виклики в 1945 році була створена Організація Об'єднаних Націй, Статут якої став базовим актом сучасного

⁴ Dinstein Y. *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. P. 244–247.

⁵ Brown S. *The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907*. Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 61–66.

⁶ Walters F. P. *A History of the League of Nations*. London : Oxford University Press, 1952. 2 vols.

міжнародного правопорядку. У ньому закріплено принципи суверенної рівності держав, незастосування сили, мирного вирішення спорів, співробітництва народів та поваги до прав людини. На відміну від Ліги Націй, нова організація отримала інституційно потужніший механізм колективної безпеки у вигляді Ради Безпеки⁷.

Одночасно після 1945 року відбувся принциповий перегляд ролі людини в міжнародному публічному праві. Якщо раніше особа переважно розглядалася як об'єкт захисту через державу, то після війни людина поступово перетворюється на самостійний носій міжнародно визнаних прав. Цей процес закріплено у Загальній декларації прав людини, яка стала морально-правовим фундаментом універсальної системи прав людини. Згодом її положення були деталізовані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року⁸.

Особливого розвитку система прав людини набула в Європі. Створення Ради Європи та прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року започаткували унікальний механізм наддержавного судового контролю. Європейський суд з прав людини став першою інституцією, яка надала особі можливість безпосередньо оскаржувати порушення прав з боку держави на міжнародному рівні⁹.

Паралельно формувалися механізми міжнародної кримінальної відповідальності. Нюрнберзький процес та Токійський трибунал закріпили принцип індивідуальної відповідальності за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Подальший розвиток цього підходу привів до створення трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, а згодом – Міжнародний кримінальний суд на підставі Римського статуту 1998 року¹⁰.

Водночас система міжнародно-правових гарантій другої половини ХХ століття включала не лише безпекові та правозахисні компоненти, а й економічний вимір. Створення Міжнародного валютного фонду, Світового банку, а пізніше Світової організації торгівлі свідчило про розуміння того, що стійкий мир неможливий без економічної стабільності та розвитку.

⁷ Fassbender B. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009. P. 3–8.

⁸ Henkin L. The Age of Rights. New York : Columbia University Press, 1990. P. 101–109.

⁹ Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C. Law of the European Convention on Human Rights. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 621–628.

¹⁰ Crawford J. Brownlie's Principles of Public International Law. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. P. 730–742.

Після завершення холодної війни здавалося, що міжнародний правопорядок наблизився до періоду відносної стабільності. Розширення сфери дії міжнародних договорів, зростання ролі та значення судових інституцій, поширення демократичних стандартів та ідеї верховенства права створювали підстави для оптимістичних оцінок майбутнього глобальної системи гарантій. Проте події початку XXI століття – міжнародний тероризм, регіональні війни, гібридні конфлікти, кризи міграції, кіберзагрози та повернення політики сили – засвідчили вразливість сформованої після 1945 року архітектури.

Збройна агресія російської федерації проти України стала найбільш серйозним викликом для всієї системи міжнародно-правових гарантій у Європі після завершення Другої світової війни. Вона продемонструвала, що навіть розвинена система міжнародних норм не гарантує автоматичного запобігання агресії, а ефективність міжнародного публічного права значною мірою залежить від політичної волі держав та дієздатності інституцій.

Таким чином, історичний розвиток міжнародно-правових гарантій характеризується поступовим переходом від розпорошених міждержавних домовленостей до складної багаторівневої системи колективної безпеки, захисту прав людини та міжнародної відповідальності. Водночас сучасні кризи свідчать, що ця система потребує подальшого оновлення, а національна правотворчість дедалі частіше виступає необхідним доповненням міжнародних гарантій.

Криза міжнародно-правових гарантій має комплексний характер і зумовлена як інституційними, так і політичними чинниками. Насамперед ідеться про структурні недоліки системи колективної безпеки, закладеної у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Рада Безпеки як орган, на який покладено головну відповідальність за підтримання миру, значною мірою залежить від політичної волі постійних членів. Право вето, що історично розглядалося як компроміс великих держав, у сучасних умовах нерідко перетворюється на інструмент блокування рішень щодо припинення агресії, запровадження примусових заходів чи створення міжнародних механізмів відповідальності.

Водночас зазначена криза не означає недієздатності Організації Об'єднаних Націй як системи загалом, а свідчить передусім про необхідність інституційного реформування Ради Безпеки, удосконалення процедур ухвалення рішень та підвищення ефективності механізмів реагування на загрози миру і безпеці.

Другою проблемою є вибірковість застосування міжнародного публічного права. На практиці реакція міжнародного співтовариства на

порушення міжнародних зобов'язань нерідко залежить не лише від юридичної оцінки ситуації, а й від геополітичних інтересів, економічних зв'язків та стратегічних союзів. Унаслідок цього однакові за змістом порушення можуть отримувати різний рівень міжнародної реакції, що підриває довіру до принципу рівності держав перед міжнародним правом.

Третьою причиною є повільність міжнародних процедур. Судові та квазісудові механізми, навіть за наявності належної юрисдикції, часто потребують тривалого часу для розгляду справ, збирання доказів та ухвалення рішень. У випадках масових порушень прав людини або триваючої агресії така тривалість істотно знижує практичну цінність юридичного захисту¹¹.

Четвертим чинником виступає трансформація характеру сучасних конфліктів. Гібридні форми агресії, кібероперації, використання приватних військових структур, інформаційні кампанії та інші новітні засоби впливу не завжди прямо охоплюються традиційними правовими конструкціями. Це створює зони правової невизначеності, якими користуються держави-порушники¹².

Нарешті, кризові явища пов'язані з недостатньою ефективністю механізмів примусу. Міжнародне публічне право значною мірою спирається на добровільне виконання зобов'язань державами. Якщо ж держава свідомо ігнорує рішення міжнародних органів або відмовляється співпрацювати з ними, інструменти примусового впливу залишаються обмеженими.

Україна стала одним із найяскравіших прикладів перевірки реальної спроможності сучасної системи міжнародно-правових гарантій. Починаючи з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, міжнародний правопорядок зіткнувся з грубим порушенням принципів територіальної цілісності, суверенної рівності держав та незастосування сили.

Реакція міжнародної спільноти засвідчила як сильні, так і слабкі сторони чинної системи. З одного боку, було ухвалено численні резолюції Генеральної Асамблеї, запроваджено масштабні санкційні режими, активізовано роботу міжнародних судових інституцій, створено нові формати політичної та військової підтримки України. Міжнародний

¹¹ Ярмачі В. Х. Міжнародно-правова відповідальність та захист прав людини у добу новітніх воєнних технологій: виклики та перспективи для України. *Права людини в період збройних конфліктів* : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. ; уклад. Х. Н. Бехруз та ін. – Одеса : НУ «ОЮА», 2025. – С. 44-46.

¹² Ярмачі В. Х., Ніцевич А. С. Міжнародне кримінальне право і права людини у добу нових технологій війни. Актуальні проблеми держави і права. 2025. № 107. С. 444-452.

кримінальний суд розпочав розслідування ситуації в Україні, а низка держав застосувала принцип універсальної юрисдикції щодо воєнних злочинів.

З іншого боку, не забезпечило оперативного припинення агресії виключно правовими засобами. Відсутність швидкодіючого механізму примусу, залежність безпекових рішень від політичних процедур, тривалість судових процесів та складність виконання рішень підтвердили, що класична система гарантій потребує оновлення.

Разом із тим криза міжнародних гарантій не означає краху міжнародного публічного права як нормативної системи, а радше демонструє межі його інституційної реалізації в умовах, коли юридичні механізми стикаються з браком політичної волі держав та обмеженістю примусових засобів впливу.

Український кейс також продемонстрував, що в сучасних умовах захист міжнародного правопорядку значною мірою залежить від спроможності самої держави-жертви забезпечувати оборону, функціонування інституцій та правову стійкість. Саме тому внутрішньодержавна правотворчість України набула значення не лише національного, а й міжнародного феномену¹³.

В умовах обмеженої ефективності зовнішніх гарантій держава змушена самостійно створювати внутрішні правові механізми захисту суспільства. Для України це означало безпрецедентну активізацію правотворчої діяльності у всіх ключових сферах.

Передусім було сформовано нормативну основу функціонування режиму воєнного стану. Законодавець оперативно врегулював питання мобілізації, діяльності військових адміністрацій, особливостей роботи органів державної влади, судової системи, місцевого самоврядування, забезпечення оборонних потреб та функціонування критичної інфраструктури.

Водночас правотворча діяльність поширилася на соціально-гуманітарну сферу. Значний масив актів було спрямовано на регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб, порядок надання допомоги постраждалим, компенсацію за зруйноване житло, забезпечення доступу до освіти та медичних послуг в умовах війни.

Особливе значення має кримінально-правовий блок змін. Національне законодавство адаптувалося до потреб документування воєнних злочинів, колабораційної діяльності, злочинів проти основ національної безпеки, незаконного переміщення осіб, посягань на

¹³ Ярмачі В. Х., Ярмачі Х.П. Міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини та захист прав людини в умовах збройної агресії: кримінально-правовий та інституційний вимір. *Juris Europensis Scientia*. 2025. №4. С. 232-237.

гуманітарні місії та інших нових викликів воєнного часу. Така правотворчість фактично виконувала функцію негайної реакції там, де міжнародні механізми об'єктивно не могли діяти достатньо швидко.

Не менш важливим став розвиток цифрових правових інструментів. Електронні реєстри пошкодженого майна, сервіси подання заяв про збитки, дистанційні адміністративні послуги, електронна ідентифікація осіб – усе це стало прикладом поєднання правотворчості та технологічної модернізації держави в кризових умовах.

Таким чином, національна правотворчість виявилася компенсаторним механізмом, який частково заповнив прогалини міжнародної системи гарантій та забезпечив безперервність державного управління і правового захисту громадян.

Сучасний досвід України свідчить про зміну традиційного співвідношення міжнародного та національного права. Якщо раніше міжнародні стандарти переважно імплементувалися у внутрішній правопорядок у напрямі «ззовні всередину», то нині дедалі частіше відбувається зворотний процес – національний досвід впливає на розвиток міжнародних правових механізмів.

Саме українська практика стимулювала створення Register of Damage for Ukraine, активізувала дискусію щодо використання заморожених активів держави-агресора, посилила дебати навколо створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії, а також сприяла переосмисленню механізмів захисту цивільного населення в умовах масованих ракетних ударів та систематичних атак на енергетичну інфраструктуру цивільного призначення.

Одночасно національна правотворчість України зберігає виразний євроінтеграційний характер. Навіть в умовах війни продовжується адаптація законодавства до права Європейського Союзу, що підтверджує стратегічну сталість правового курсу держави.

2. Захист прав людини у воєнний період: законодавчі трансформації України

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації стало безпрецедентним викликом для національної правової системи. Держава була змушена одночасно вирішувати два взаємопов'язані завдання: забезпечення оборони, публічної безпеки та функціонування інституцій влади, а також збереження конституційних гарантій прав і свобод людини. Саме ця подвійність визначила характер сучасних законодавчих трансформацій у сфері прав людини.

Конституція України допускає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, за винятком прав, які мають абсолютний характер і не підлягають обмеженню¹⁴. Аналогічний підхід закріплений у статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права¹⁵ та статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які допускають відступ держави від окремих зобов'язань за умов суспільної небезпеки, що загрожує життю нації¹⁶.

Водночас навіть за таких умов будь-які обмеження повинні відповідати принципам законності, необхідності, тимчасовості та пропорційності. Це означає, що воєнний стан не створює для держави необмеженої дискреції, а навпаки – вимагає підвищеного стандарту юридичної обґрунтованості рішень. У сучасній доктрині слушно наголошується, що саме в кризові періоди верховенство права проходить найсерйозніше випробування¹⁷.

Український законодавчий процес після 2022 року засвідчив швидку адаптацію права до умов війни. Було ухвалено значну кількість актів, спрямованих на врегулювання статусу внутрішньо переміщених осіб, соціального забезпечення постраждалих, трудових відносин, мобілізації, діяльності органів влади, цифрової безпеки та гарантій доступу до базових послуг. У результаті сформувався новий масив воєнного законодавства, що має тимчасовий, але системний характер.

Однією з найскладніших проблем правового режиму воєнного стану є визначення допустимих меж втручання держави у сферу прав людини. Воєнний стан об'єктивно передбачає посилення владних повноважень, однак таке посилення не повинно руйнувати демократичну природу держави.

До прав, які можуть зазнавати тимчасових обмежень, належать свобода пересування, свобода мирних зібрань, таємниця листування у визначених законом випадках, окремі аспекти права власності, свобода підприємницької діяльності та трудові права. Водночас право на життя, заборона катувань, заборона рабства, принцип законності кримінальної

¹⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

¹⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. Офіційний вісник України. 2006. № 44.

¹⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Офіційний вісник України. 2006. № 32.

¹⁷ Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 96.

відповідальності, право на визнання правосуб'єктності особи не підлягають скасуванню навіть в умовах війни¹⁸.

На практиці для України особливого значення набули такі інструменти, як комендантська година, спеціальний режим в'їзду та виїзду, перевірка документів, тимчасове обмеження перебування у визначених районах, використання майна для оборонних потреб, трудова мобілізація в окремих випадках. Такі заходи повинні мати чітку законодавчу основу та бути безпосередньо пов'язаними з потребами національної безпеки.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що навіть за надзвичайних обставин держава повинна забезпечити ефективні гарантії від свавілля, зокрема доступ до суду, передбачуваність правового регулювання та можливість перевірки законності втручання. Це означає, що будь-яка законодавча трансформація у воєнний період має оцінюватися не лише з позиції доцільності, а й з позиції конституційності та міжнародної сумісності¹⁹.

Поряд із питанням допустимих меж обмеження прав людини особливого значення в умовах війни набуває забезпечення соціальних прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії, а також створення ефективних механізмів державної підтримки населення.

Повномасштабна війна спричинила одну з найбільших гуманітарних криз у Європі з часів Другої світової війни. Мільйони громадян були змушені залишити місця постійного проживання, втратили житло, роботу, джерела доходу та доступ до звичних соціальних послуг. У цих умовах український законодавець був змушений оперативно модернізувати систему соціального захисту.

Особливе місце посіли зміни щодо статусу внутрішньо переміщених осіб. Було спрощено процедури реєстрації, запроваджено цифрові механізми подання заяв, розширено систему грошової допомоги, визначено нові підходи до забезпечення житлом та доступу до освітніх і медичних послуг. Законодавчі новели дозволили значною мірою автоматизувати процес взаємодії особи з державою.

Водночас війна зумовила необхідність правового реагування на масове знищення житлового фонду. Було створено механізми фіксації пошкодженого та зруйнованого майна, електронні реєстри збитків, процедури компенсації власникам житла²⁰. Такі рішення мають не лише

¹⁸ Crawford J. Brownlie's Principles of Public International Law. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. p. 621–628

¹⁹ European Court of Human Rights Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg : Council of Europe, 2024.

²⁰ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX.

соціальний, а й правозахисний характер, оскільки право власності залишається одним із базових прав людини навіть у період збройного конфлікту.

Науково обґрунтованою є позиція, відповідно до якої сучасна держава в умовах війни повинна гарантувати не лише формальне збереження прав, а й реальний доступ людини до механізмів їх відновлення. Саме тому українське законодавство у сфері соціального захисту поступово набуває рис відновлювального права.

Водночас воєнний стан істотно вплинув не лише на соціальну сферу, а й на систему трудових та економічних відносин, що зумовило потребу оперативного коригування традиційних моделей правового регулювання. Руйнування підприємств, переміщення населення, мобілізація працівників, зміна логістичних ланцюгів та бюджетний тиск вимагали перегляду традиційних моделей трудового регулювання.

Український законодавець запровадив спеціальні правила щодо укладення і припинення трудових договорів, режиму робочого часу, відпусток, дистанційної роботи, гарантій працівникам, призваним на військову службу. Було також передбачено особливості діяльності державної служби та органів місцевого самоврядування в умовах війни.

Такі зміни нерідко викликали наукові дискусії щодо співвідношення економічної доцільності та соціальної справедливості. З одного боку, держава потребувала гнучкого ринку праці для підтримання економіки. З іншого – надмірне послаблення гарантій працівників могло призвести до дисбалансу між інтересами роботодавця і працівника.

Подібна ситуація склалася і щодо свободи підприємницької діяльності. Для підтримки бізнесу було спрощено податкові режими, адміністративні процедури, контрольні заходи. Одночасно держава зберігала право тимчасово втручатися в економічні процеси задля оборонних потреб. Це підтверджує, що у воєнний період право дедалі більше виконує функцію антикризового регулятора.

Окремим напрямом сучасних законодавчих трансформацій стала цифровізація державного управління, яка в умовах війни набула значення не лише адміністративного інструменту, а й самостійної гарантії реалізації прав людини.

Так, однією з найбільш помітних тенденцій розвитку українського законодавства в умовах воєнного стану стала прискорена цифровізація публічного управління, адміністративних процедур та комунікації держави з громадянами. Якщо у довоєнний період цифрова трансформація розглядалася переважно як інструмент модернізації державного апарату та підвищення якості послуг, то після 2022 року вона набула значення елементу національної стійкості, безперервності

врядування та захисту базових прав людини. Саме завдяки електронним сервісам держава змогла забезпечити доступ громадян до документів, соціальних виплат, реєстраційних процедур, комунікації з органами влади та інших життєво важливих послуг навіть в умовах активних бойових дій, переміщення населення та часткового руйнування інфраструктури.

Українські науковці обґрунтовано зазначають, що цифрова держава в умовах надзвичайного правового режиму виконує не лише сервісну, а й гарантійну функцію, оскільки забезпечує реалізацію прав особи за відсутності традиційного фізичного доступу до адміністративних інституцій²¹. У цьому аспекті цифровізація стала формою адаптації правової системи до воєнних викликів та одночасно інструментом захисту людини.

Разом із тим активний розвиток цифрових сервісів поставив питання про новий зміст цифрових прав людини. У сучасній правовій доктрині до них зазвичай відносять право на захист персональних даних, право на приватність у цифровому середовищі, право на безпечний доступ до інформаційних систем, право на цифрову ідентичність, право на доступ до мережі Інтернет, право на захист від незаконного автоматизованого рішення та право на ефективні електронні засоби юридичного захисту²². Для України ці права набули особливої актуальності саме у воєнний період.

Насамперед ідеться про право на доступ до цифрових публічних послуг. В умовах масового внутрішнього переміщення мільйонів осіб значна кількість громадян втратила можливість особисто звертатися до органів влади за місцем проживання. Саме електронні платформи стали механізмом отримання довідок, статусу внутрішньо переміщеної особи, грошової допомоги, відновлення документів, реєстрації пошкодженого майна та інших юридично значущих дій. Таким чином, цифровий доступ фактично перетворився на одну з форм реалізації конституційного права на належне врядування.

Водночас цифровізація породжує нові ризики для права на приватність. Концентрація великих масивів персональних даних у державних реєстрах, використання мобільних застосунків, електронної ідентифікації та дистанційної взаємодії між особою і державою створює потенційні загрози витоку інформації, несанкціонованого доступу,

²¹ Цветкова Ю. В. Реалізація права в цифровій та інформаційній державі: виклики і перспективи для України в умовах надзвичайного правового режиму та євроінтеграції. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 155–157.

²² Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: К.I.C., 2015. С. 63.

профілювання громадян або використання персональних даних поза межами законної мети.

У науковій літературі слушно наголошується, що в умовах інформаційної держави право на приватність перестає бути виключно сферою недоторканності особистого життя і трансформується у право особи контролювати власні дані, знати способи їх використання та вимагати прозорості алгоритмів обробки інформації. Саме тому законодавчі трансформації воєнного часу не можуть ігнорувати стандарти захисту персональних даних.

Особливого значення в умовах війни набуває співвідношення приватності та державної безпеки. Реальна воєнна загроза об'єктивно зумовлює розширення контрольних повноважень держави: перевірка документів, використання баз даних для ідентифікації осіб, контроль переміщення у прифронтових районах, кібермоніторинг загроз, виявлення диверсійної діяльності, боротьба з інформаційними операціями противника. Такі заходи можуть бути виправданими, однак лише за умови дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності.

Інакше кажучи, безпека не може виступати універсальним аргументом для необмеженого цифрового нагляду. Будь-яке втручання у приватне життя повинно мати чітку нормативну основу, переслідувати легітимну мету та бути мінімально достатнім для її досягнення. Саме такий підхід відповідає європейським стандартам верховенства права та демократичної державності.

Окремий блок проблем пов'язаний із кібербезпекою як елементом прав людини. Воєнна агресія проти України супроводжується масованими кібератаками на державні органи, об'єкти критичної інфраструктури, банківський сектор, телекомунікаційні мережі та цифрові сервіси. У цих умовах кібербезпека перестає бути виключно технічною категорією та набуває правозахисного значення, оскільки порушення функціонування цифрових систем безпосередньо впливає на доступ людини до медичних послуг, фінансів, адміністративних процедур та комунікації.

Українські дослідники обґрунтовано підкреслюють, що сучасна держава має позитивний обов'язок створювати належні умови інформаційної та кібернетичної безпеки як передумову реалізації інших прав людини²³. Це означає, що захист цифрової інфраструктури повинен розглядатися як складова конституційного обов'язку держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

²³ Баранов О. А. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2023. № 7. С. 88–91.

Законодавчого осмислення потребує також питання щодо автоматизованого прийняття рішень. У процесі цифровізації дедалі більше адміністративних процедур базуються на автоматичній обробці даних: нарахування допомоги, перевірка статусів, маршрутизація заяв, електронна верифікація особи. Хоча такі інструменти підвищують ефективність управління, вони можуть породжувати ризики технічної помилки, непрозорості критеріїв, дискримінаційного алгоритму або неможливості оскарження результату.

У зв'язку з цим перспективним напрямом правотворчості є закріплення права особи на отримання зрозумілого пояснення автоматизованого рішення, права вимагати людського перегляду такого рішення та права на ефективне адміністративне чи судове оскарження.

Не менш важливим є питання цифрової рівності. Воєнний період продемонстрував, що не всі громадяни мають однаковий доступ до електронних сервісів. Особи похилого віку, мешканці сільської місцевості, громадяни з інвалідністю, особи без стабільного доступу до Інтернету або цифрових навичок можуть фактично опинитися поза цифровими механізмами державної допомоги. Тому цифровізація не повинна означати ліквідацію альтернативних офлайн-каналів взаємодії з державою.

З цього випливає, що сучасна правотворчість має поєднувати принцип цифрової ефективності з принципом інклюзивності. Електронна держава повинна залишатися доступною для всіх, а не лише для технологічно підготовленої частини населення.

З огляду на викладене, доцільними видаються такі напрями подальшого законодавчого розвитку України у цій сфері: гармонізація законодавства про захист персональних даних із європейськими стандартами; закріплення процесуальних гарантій використання державних реєстрів; нормативне врегулювання автоматизованих адміністративних рішень; посилення відповідальності за витік персональних даних; створення спеціальних механізмів цифрового захисту внутрішньо переміщених осіб і військовослужбовців; розвиток стандартів кіберстійкості державних сервісів.

Таким чином, цифрові права, приватність і безпека стали одним із центральних напрямів трансформації українського законодавства у воєнний період. Український досвід демонструє, що цифровізація може бути потужним інструментом захисту людини та підтримання функціонування держави, однак лише за умови належного правового балансу між технологічною ефективністю, приватністю та інтересами безпеки.

Разом із розвитком цифрових гарантій незмінно ключовим елементом захисту прав людини залишається доступ до незалежного та ефективного правосуддя, навіть за умов воєнного стану. Адже попри воєнні дії, держава зобов'язана забезпечувати функціонування системи правосуддя. Право на справедливий суд не втрачає значення під час війни, хоча практичні форми його реалізації можуть змінюватися.

В Україні було адаптовано правила територіальної підсудності, запроваджено дистанційні форми участі у процесах, перенесення розгляду справ у разі загрози безпеці, особливості роботи судів у прифронтових регіонах. Такі рішення дали змогу зберегти безперервність судової влади навіть у надзвичайних умовах.

Окремого значення набуло судове оскарження рішень органів влади щодо соціальних виплат, статусу ВПО, мобілізаційних процедур, майнових спорів та відшкодування збитків. Це свідчить про те, що судова система стала важливим елементом стримування надмірного адміністративного втручання.

Європейські стандарти виходять із того, що навіть у кризовий період суд повинен залишатися реально доступним і незалежним. Тому подальший розвиток українського законодавства має враховувати не лише оперативність процедур, а й гарантії процесуальної справедливості.

Таким чином, законодавчі трансформації України у сфері прав людини в період війни свідчать про прагнення держави поєднати потреби національної безпеки з обов'язком зберігати демократичні стандарти правового порядку та повагу до гідності людини.

3. Правові механізми відповідальності за воєнні злочини

Воєнні злочини належать до категорії найтяжчих міжнародних правопорушень, що посягають на основоположні засади гуманності під час збройних конфліктів. Їх правова природа сформувалася в межах міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права як реакція міжнародного співтовариства на масові порушення законів і звичаїв війни. Нормативну основу відповідальності за воєнні злочини становлять Женевські конвенції²⁴, Додаткові протоколи 1977 року, звичаєве міжнародне гуманітарне право, Статути міжнародних трибуналів *ad hoc* та Римський статут Міжнародного кримінального суду²⁵.

²⁴ Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : International Committee of the Red Cross, 1949.

²⁵ Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. p. 244–251

Особливістю воєнних злочинів є те, що вони вчиняються у зв'язку зі збройним конфліктом та полягають у серйозних порушеннях норм, покликаних захищати осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, а також обмежувати методи та засоби ведення війни. До таких діянь належать умисні вбивства цивільного населення, катування, нелюдське поводження, незаконна депортація, захоплення заручників, атаки на цивільні об'єкти, використання заборонених методів ведення війни, мародерство та інші діяння²⁶.

Після Нюрнберзького процесу у міжнародному праві остаточно утвердився принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Це означає, що відповідальність несуть не абстрактні держави як такі, а конкретні фізичні особи – політичні керівники, військове командування, виконавці злочинних наказів та інші причетні суб'єкти. Водночас індивідуальна відповідальність не виключає міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння її органів²⁷.

У сучасних умовах збройної агресії російської федерації проти України питання відповідальності за воєнні злочини набуло не лише теоретичного, а й безпосереднього практичного значення. Масштаб і системність порушень міжнародного гуманітарного права актуалізували необхідність використання всіх наявних правових механізмів – міжнародних, національних та гібридних.

Центральним сучасним інструментом індивідуальної відповідальності за воєнні злочини є Міжнародний кримінальний суд, створений на підставі Римського статуту 1998 року. Суд має юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії. Його значення полягає у постійному характері діяльності, процесуальних гарантіях справедливого суду та здатності переслідувати осіб незалежно від їх офіційного статусу²⁸.

Україна тривалий час не була державою-учасницею Римського статуту, однак двома деклараціями визнала юрисдикцію Суду щодо злочинів, учинених на її території. Це стало правовою підставою для відкриття розслідування Офісом прокурора МКС щодо ситуації в Україні у 2022 році.

Важливим практичним кроком стало видання ордерів на арешт окремих представників вищого керівництва російської федерації за

²⁶ Schabas W. A. *An Introduction to the International Criminal Court*. 6th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. p. 377–381.

²⁷ Crawford J. Brownlie's *Principles of Public International Law*. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. p. 522–527.

²⁸ Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. UN Treaty Series. Vol. 2187. P. 35–41

підозрою у незаконній депортації українських дітей. Ухвалене рішення підтвердило, що навіть найвищий політичний статус не створює абсолютного імунітету від міжнародної кримінальної відповідальності.

Водночас діяльність МКС має і суттєві обмеження. Суд не володіє власними примусовими механізмами виконання рішень, залежить від співпраці держав у питаннях затримання осіб, передачі доказів та забезпечення процесу. Крім того, значна тривалість проваджень обмежує швидкість досягнення правового результату²⁹.

Попри це, для України МКС залишається ключовим міжнародним механізмом правового встановлення найтяжчих злочинів та притягнення до відповідальності осіб, яких складно переслідувати лише засобами національної юрисдикції.

Міжнародна практика переконливо свідчить, що основний масив справ про воєнні злочини розглядається саме національними судами. Це відповідає принципу комплементарності, закріпленому у Римському статуті: міжнародний суд доповнює, а не замінює внутрішньодержавну юстицію³⁰.

Україна після 2014 року, а особливо після 2022 року, суттєво активізувала національні механізми кримінального переслідування за воєнні злочини. Органи прокуратури, слідчі підрозділи, суди, експертні установи та правоохоронні органи здійснюють документування фактів убивств цивільних осіб, катувань, незаконного позбавлення волі, сексуального насильства, руйнування цивільної інфраструктури, примусової депортації населення та інших тяжких порушень законів і звичаїв війни.

Особливе значення має стаття 438 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за порушення законів та звичаїв війни³¹. Разом із тим у науковій літературі слухно наголошується на необхідності подальшої гармонізації кримінального законодавства України з положеннями міжнародного гуманітарного права та Римського статуту³².

Практична перевага національної юстиції полягає у доступі до місця подій, можливості оперативного допиту свідків, проведення експертиз,

²⁹ Ambos K. *Treatise on International Criminal Law*. Vol. II. Oxford : Oxford University Press, 2021. P. 112–118.

³⁰ Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. UN Treaty Series. Vol. 2187. P. 52–54.

³¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

³² Ярмакі В. Х., Ярмакі Х.П. Міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини та захист прав людини в умовах збройної агресії: кримінально-правовий та інституційний вимір. *Juris Europensis Scientia*. 2025. №4. С. 232–233.

фіксації доказів та швидшому реагуванні. Водночас національна система стикається з значним процесуальним навантаженням, великою кількістю епізодів, складністю міжнародного розшуку підозрюваних та потребою спеціалізованої підготовки кадрів.

Отже, українська система кримінальної юстиції фактично виступає першою лінією правового реагування на воєнні злочини.

Окремим механізмом відповідальності є застосування принципу універсальної юрисдикції. Його сутність полягає у можливості переслідування осіб за найтяжчі міжнародні злочини незалежно від місця вчинення діяння та громадянства винного чи потерпілого.

Після початку повномасштабної агресії низка європейських держав, зокрема Німеччина, Польща, Литва, Естонія та інші, відкрили провадження щодо міжнародних злочинів, пов'язаних з війною в Україні. Такі справи особливо важливі у випадках перебування підозрюваних на території третіх держав або коли необхідно зберегти докази для майбутніх процесів³³.

Застосування універсальної юрисдикції посилює посилює міжнародний принцип невідворотності покарання, адже звужує можливості безпечного перебування осіб, причетних до воєнних злочинів. Водночас практика її реалізації залежить від національного законодавства конкретної держави, доказової бази та політичної волі правоохоронних органів.

Для України співпраця з іноземними юрисдикціями має стратегічне значення як елемент міжнародної коаліції відповідальності.

Поряд із воєнними злочинами міжнародна спільнота активно обговорює створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії російської федерації проти України. Це питання виникло у зв'язку з обмеженою юрисдикцією МКС стосовно злочину агресії у ситуації, коли держава-агресор не є стороною Римського статуту.

Науковці обґрунтовано вказують, що саме злочин агресії є «керівним злочином», який породжує масові воєнні злочини та злочини проти людяності³⁴. Відтак без юридичної оцінки самого акту агресії система відповідальності залишатиметься неповною³⁵.

Створення спеціального трибуналу дозволило б зосередитися на відповідальності вищого політичного та військового керівництва за

³³ Werle G., Jeßberger F. *Principles of International Criminal Law*. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1024 p. 901–907.

³⁴ Trahan J. *Existing Legal Limits to Security Council Veto Power in the Face of Atrocity Crimes*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. p. 15–18

³⁵ Ярмачі Х. П., Ярмачі В. Х. Міжнародно-правові механізми компенсації шкоди жертвам війни: сучасні тенденції та перспективи для України. *Juris Europensis Scientia*. 2026. № 1. С. 251–257. DOI: 10.32782/chem.v1.2026.44.

планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. Це також мало б значний превентивний ефект для майбутнього міжнародного правопорядку.

Для України такий трибунал є не лише питанням покарання, а й офіційного міжнародного визнання факту злочинної агресії як першопричини масштабних страждань і руйнувань.

Доказування воєнних злочинів є однією з найбільш складних сфер сучасного кримінального процесу, оскільки здійснюється в умовах збройного конфлікту, активних бойових дій, тимчасової окупації окремих територій, масового переміщення населення, руйнування інфраструктури та постійного ризику втрати доказової інформації. На відміну від розслідування загальнокримінальних правопорушень, у справах про воєнні злочини необхідно довести не лише факт конкретного діяння, а й його безпосередній зв'язок зі збройним конфліктом, статус потерпілих осіб, характер об'єкта посягання, спосіб застосування сили, наявність умислу, а в окремих випадках – систему командування та роль вищих посадових осіб у вчиненні злочину³⁶.

Саме тому доказування воєнних злочинів має комплексний характер і поєднує традиційні процесуальні засоби з новітніми технологічними інструментами. До класичних джерел доказів належать показання потерпілих і свідків, протоколи огляду місця події, речові докази, висновки судових експертиз, медична документація, матеріали фото- і відеофіксації. Одночасно дедалі більшого значення набувають цифрові дані: супутникові знімки, геолокаційна інформація, записи камер спостереження, контент із соціальних мереж, телекомунікаційні відомості, електронні листування, дані мобільних пристроїв та матеріали з відкритих джерел (OSINT)³⁷.

У сучасній міжнародній практиці відкриті цифрові джерела вже розглядаються як важливий елемент доказової бази міжнародних злочинів. Берклійський протокол ООН щодо цифрових розслідувань із відкритих джерел визначає стандарти збирання, перевірки, аналізу та збереження таких матеріалів. Його положення виходять із того, що цифровий доказ може бути використаний у судовому процесі лише за умови належної верифікації походження матеріалу, встановлення дати та місця створення, перевірки цілісності файлу та відсутності ознак монтажу чи маніпуляції³⁸.

³⁶ Dinstein Y. *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. p. 244–251.

³⁷ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 132 p.

³⁸ Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 132 p.

Для України ця проблематика має особливе значення, оскільки значна частина доказів воєнних злочинів формується саме у цифровому середовищі. Відеозаписи наслідків ракетних ударів, фото місць масових поховань, записи телефонних переговорів, електронні карти переміщення військових підрозділів, повідомлення в месенджерах та публічні заяви посадових осіб можуть містити критично важливу доказову інформацію. Разом із тим чинний Кримінальний процесуальний кодекс України лише частково враховує специфіку електронних доказів і не містить достатньо деталізованого режиму їх процесуального використання.

Серйозною проблемою залишається забезпечення належного ланцюга збереження доказів. У міжнародній практиці саме порушення безперервності зберігання речових або цифрових доказів часто стає підставою для сумнівів у їх достовірності. Для справ про воєнні злочини це питання має особливу вагу, оскільки доказ нерідко проходить через декілька інституцій – від військових або поліції на місці події до органів слідства, прокуратури, експертних установ та міжнародних партнерів. Кожен етап передачі має бути документально зафіксований, а доступ до доказу – контрольований³⁹.

Окремою складністю є доказування контексту воєнного злочину. Наприклад, саме по собі руйнування будівлі не завжди свідчить про воєнний злочин. Для належної кваліфікації необхідно встановити, чи була ця будівля цивільним об'єктом, чи використовувалася у військових цілях, чи був напад пропорційним, чи мав місце умисел або свідоме нехтування нормами міжнародного гуманітарного права. Це потребує залучення військових експертів, аналізу супутникових матеріалів, даних про тип озброєння, радіоперехоплень, оперативної обстановки та інших джерел⁴⁰.

Не менш важливим є питання командної відповідальності. У багатьох випадках безпосередній виконавець злочину може залишатися невстановленим або бути недосяжним для правосуддя. Тому розслідування має бути спрямоване також на осіб, які віддавали накази, організовували злочинні дії, не запобігли злочину або свідомо допустили його вчинення. Для цього необхідно доводити структуру підпорядкування, канали зв'язку, обізнаність командування про злочинні дії підлеглих, фактичний контроль над підрозділами та можливість запобігання злочину.

³⁹ Werle G., Jeßberger F. *Principles of International Criminal Law*. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 901–907.

⁴⁰ Schabas W. A. *An Introduction to the International Criminal Court*. 6th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. P. 377–381

Особливий блок проблем стосується роботи з потерпілими та свідками. Багато осіб, які пережили катування, сексуальне насильство, незаконне позбавлення волі або стали очевидцями масових убивств, перебувають у стані тяжкої психологічної травми. Повторні допити, формалізований стиль слідчих дій або неналежний захист персональних даних можуть спричинити повторну віктимізацію. Саме тому міжнародні стандарти рекомендують застосування травмоорієнтованого підходу, участь психологів, відеофіксацію первинних показань та мінімізацію повторного контакту потерпілих із системою правосуддя ⁴¹.

Важливим сучасним викликом є транскордонний характер доказової інформації. Значна частина цифрових даних зберігається за межами України – на серверах іноземних компаній, у хмарних сховищах, у базах міжнародних платформ або телекомунікаційних операторів. Це вимагає активного використання механізмів міжнародної правової допомоги, спільних слідчих груп, співпраці з Євроюстом, Міжнародним кримінальним судом та правоохоронними органами іноземних держав.

У таких умовах українська правотворчість має реагувати не точковими змінами, а формуванням спеціального процесуального режиму доказування міжнародних злочинів.

По-перше, доцільним є внесення змін до КПК України щодо окремого врегулювання статусу електронних доказів. Законодавство має чітко визначити поняття електронних даних, метаданих, цифрових копій, інформації з хмарних сервісів, а також правила їх вилучення, фіксації, зберігання та дослідження в суді.

По-друге, необхідно законодавчо закріпити стандартизований порядок забезпечення ланцюга збереження доказів у справах про воєнні злочини. Йдеться про єдині журнали передачі, цифрове маркування матеріалів, обов'язкове резервне копіювання та протоколи міжвідомчого обміну.

По-третє, потребує нормативного врегулювання використання матеріалів з відкритих джерел. Доцільно визначити критерії допустимості OSINT-доказів: верифікація джерела, підтвердження геолокації, встановлення часу створення, незалежна перевірка змісту.

По-четверте, доцільно доповнити КПК України спеціальним розділом про особливості провадження у справах щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та агресії. Такий розділ міг би врегулювати доказування контексту конфлікту, документування масових поховань, участь міжнародних експертів, проведення

⁴¹ Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York ; Geneva : United Nations, 2017. p. 14–27.

дистанційних допитів та використання доказів, отриманих іноземними органами.

По-п'яте, потребує розвитку законодавча база захисту потерпілих і свідків у справах про міжнародні злочини. Доцільно передбачити одноразовий допит уразливих категорій осіб, спеціальні гарантії конфіденційності, процесуальний супровід психолога та можливість дистанційної участі у судових засіданнях.

По-шосте, стратегічним напрямом є створення єдиного державного електронного реєстру доказів воєнних злочинів із належним криптографічним захистом, аудиторським контролем доступу та технічною сумісністю з міжнародними системами обміну інформацією.

Таким чином, доказування воєнних злочинів у сучасних умовах перетворюється на самостійну сферу розвитку кримінального процесуального права. Для України це питання має не лише практичне значення покарання винних осіб, а й стратегічний вимір – формування такої правової моделі, за якої зібрані на національному рівні докази будуть придатними та переконливими у будь-якому суді: національному, іноземному чи міжнародному.

4. Компенсаційне право після війни: український та міжнародний вимір

Післявоєнне відновлення держави традиційно пов'язується з питаннями репарацій, реституції, сатисфакції та інших форм міжнародно-правової відповідальності держави-агресора. Водночас сучасні збройні конфлікти продемонстрували, що класичні механізми міждержавного відшкодування не завжди здатні оперативно забезпечити реальний захист прав потерпілих осіб та відновлення зруйнованої інфраструктури. У зв'язку з цим у правовій доктрині дедалі активніше формується концепція **компенсаційного права** як міжгалузевого комплексу норм, що поєднує міжнародне публічне право, право прав людини, цивільне право, фінансове право та механізми публічного адміністрування.

Зміст компенсаційного права полягає у правовому врегулюванні відшкодування шкоди, завданої війною державі, територіальним громадам, юридичним особам та фізичним особам. Йдеться не лише про компенсацію матеріальних збитків, а й про відшкодування моральної шкоди, втрати житла, вимушене переміщення, втрату доходів, шкоду здоров'ю, смерть близьких осіб, екологічні наслідки війни та культурні втрати. Саме тому сучасне компенсаційне право виходить за межі класичного деліктного підходу й набуває рис самостійного правового інституту.

У працях українських науковців слушно наголошується, що повномасштабна агресія російської федерації проти України фактично започаткувала новий етап розвитку міжнародних механізмів відшкодування шкоди, де центральним елементом виступає поєднання міжнародних і національних інструментів захисту.

Одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного публічного права є положення про те, що кожне міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою її обов'язок усунути наслідки порушення та здійснити повне відшкодування завданої шкоди. Цей підхід має тривалу історію розвитку та був остаточно концептуалізований у практиці міжнародних судових інституцій і кодифікаційній діяльності Комісії міжнародного права ООН. Його зміст полягає в тому, що юридична відповідальність держави не обмежується констатацією факту порушення, а передбачає реальний обов'язок відновити порушений правопорядок і компенсувати заподіяні збитки.

Класичним джерелом сучасної доктрини міжнародної відповідальності вважається рішення Постійної палати міжнародного правосуддя у справі *Factory at Chorzów* 1928 року, в якому було сформульовано принцип, відповідно до якого відшкодування має, наскільки це можливо, усунути всі наслідки протиправного діяння та відновити становище, яке існувало б за відсутності порушення. Саме ця правова позиція стала основою сучасного розуміння реституції, компенсації та сатисфакції як форм міжнародно-правового відшкодування⁴².

Універсальне нормативне закріплення цей підхід отримав у Проекті статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року, який хоча формально і не є міжнародним договором, однак визнається авторитетним відображенням звичаєвих норм міжнародного права. Стаття 31 визначає загальний обов'язок держави-порушника здійснити повне відшкодування матеріальної та нематеріальної шкоди, спричиненої її діянням. Стаття 34 передбачає три основні форми відшкодування: реституцію, компенсацію та сатисфакцію⁴³.

Реституція означає відновлення становища, яке існувало до порушення, наскільки це є фактично можливим. У контексті збройної агресії реституція може охоплювати повернення незаконно вивезеного майна, культурних цінностей, архівів, суден, транспортних засобів, а

⁴² Case Concerning the Factory at Chorzów (Claim for Indemnity) (Merits). PCIJ. Series A. No. 17. 1928.

⁴³ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part Two.

також відновлення контролю над окупованими територіями як політико-правовий аспект повернення до *status quo ante*.

Компенсація застосовується у випадках, коли повна реституція є неможливою або недостатньою. Саме ця форма має ключове значення для України, оскільки значна частина зруйнованого житла, підприємств, енергетичної інфраструктури, соціальних об'єктів, екосистем та культурної спадщини не може бути відновлена у первісному вигляді. Компенсація покликана охоплювати вартість утраченого майна, витрати на відновлення, втрачений прибуток, шкоду здоров'ю, витрати на лікування, вимушене переселення та інші збитки.

Сатисфакція полягає у нематеріальних формах відновлення справедливості: офіційному визнанні порушення, вибаченні, гарантіях неповторення, покаранні винних осіб, меморіалізації жертв. Для держав, які постраждали від агресії, сатисфакція має важливе політико-правове значення, оскільки підтверджує міжнародну протиправність дій агресора.

Особливе місце в системі міжнародно-правових основ компенсації займає заборона агресії як імперативна норма. Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані утримуватися від погрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави. Агресія розглядається як грубе порушення основ міжнародного правопорядку, а тому відповідальність за неї має посилений характер. Це означає, що міжнародне співтовариство має не лише право, а й певною мірою обов'язок сприяти відновленню порушених прав жертви агресії.

У випадку України міжнародно-правові основи компенсації додатково підтверджуються численними резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, зокрема резолюцією ES-11/5 від 14 листопада 2022 року, в якій визнано необхідність створення міжнародного механізму відшкодування шкоди, втрат і збитків, завданих міжнародно-протиправними діями російської федерації в Україні. У цьому ж документі Генеральна Асамблея рекомендувала створення міжнародного реєстру збитків як першого практичного елементу майбутньої компенсаційної архітектури⁴⁴.

Важливим аргументом на користь компенсаційних вимог є й практика міжнародних судів. Міжнародний суд неодноразово визнавав обов'язок держави відшкодовувати шкоду за порушення міжнародних зобов'язань, зокрема у справах щодо застосування сили, порушення суверенітету та незаконної окупації територій. Хоча кожна справа має

⁴⁴ Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022 (A/RES/ES-11/5).

власну специфіку, загальний принцип повного відшкодування залишається сталим елементом міжнародного права.

Окремого значення набуває питання індивідуального права потерпілих на відшкодування. Традиційно міжнародна відповідальність будувалася за моделлю «держава – держава», однак сучасний розвиток міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права суттєво змінив цю концепцію. Сьогодні дедалі більше визнається, що жертви міжнародних злочинів мають право на ефективний засіб юридичного захисту та належне відшкодування. Це відображено у Основних принципах та керівних положеннях щодо права на засоби правового захисту та відшкодування збитків, ухвалених Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році⁴⁵.

Для України це означає, що компенсаційна модель не повинна обмежуватися лише міждержавними фінансовими розрахунками. Вона має включати прямі механізми задоволення вимог фізичних осіб, територіальних громад, підприємств, культурних установ та інших потерпілих суб'єктів.

Водночас реалізація міжнародно-правового права на компенсацію стикається з низкою практичних труднощів. До них належать відсутність автоматичного механізму примусового стягнення коштів з держави-агресора, питання юрисдикційного імунітету державних активів, складність оцінки масштабних збитків, політична воля третіх держав, тривалість міжнародних процедур. Саме тому сучасне компенсаційне право дедалі більше тяжіє до комбінованих моделей, де міжнародні принципи поєднуються з національними фондами, спеціальними комісіями та багатосторонніми інституціями.

У науковій літературі українські дослідники обґрунтовано наголошують, що ситуація з агресією проти України може стати каталізатором формування нового покоління міжнародних компенсаційних механізмів, орієнтованих не лише на державний рівень, а й на безпосередній захист потерпілої людини.

Таким чином, міжнародно-правові основи відшкодування шкоди, завданої агресією, мають міцне нормативне підґрунтя й охоплюють як класичні принципи відповідальності держав, так і сучасні стандарти захисту прав людини. Для України це створює достатню юридичну базу для формування довгострокової стратегії репарацій, компенсаційних виплат та відновлення справедливості після війни.

Для України питання компенсації набуло не лише міжнародного, а й внутрішньодержавного характеру. З огляду на масштаб руйнувань

⁴⁵ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation. UN General Assembly Resolution 60/147 of 16 December 2005.

держава не може очікувати завершення тривалих міжнародних процедур і змушена паралельно створювати власні механізми відновлення прав громадян.

Одним із ключових напрямів стала компенсація за пошкоджене та зруйноване житло. Було сформовано цифрові реєстри збитків, спрощені процедури подання заяв, механізми обстеження майна та ухвалення рішень щодо компенсації. Такі моделі мають подвійне значення: вони забезпечують соціальний захист громадян та одночасно створюють доказову базу для майбутніх міжнародних вимог до держави-агресора.

Окремого значення набуває компенсація для бізнесу. Руйнування підприємств, втрата активів на тимчасово окупованих територіях, порушення логістики, втрачений прибуток і примусове припинення діяльності потребують спеціальних правових механізмів відновлення. У сучасних умовах компенсаційне право повинно охоплювати не лише фізичних осіб, а й суб'єктів господарювання як носіїв майнових прав.

Українські дослідники обґрунтовано зазначають, що компенсаційна модель має бути багаторівневою: внутрішньодержавна допомога, міжнародні фонди, судове відшкодування та майбутні репараційні виплати повинні функціонувати не ізольовано, а як взаємопов'язані елементи єдиної системи.

Принципово новим етапом розвитку компенсаційного права стало створення Реєстру збитків для України в межах Ради Європи у 2023 році. Його сутність полягає у фіксації заяв, доказів та інформації про шкоду, втрати чи ушкодження, завдані фізичним особам, юридичним особам та державі Україна внаслідок міжнародно-протиправних дій російської федерації після 24 лютого 2022 року. Реєстр не є судом чи фондом виплат, однак виконує критично важливу функцію накопичення та систематизації вимог для майбутнього компенсаційного механізму⁴⁶.

Станом на початок 2026 року Реєстр відкрив низку категорій заяв, зокрема щодо знищення житла, внутрішнього переміщення, вимушеного виїзду за кордон, втрати доступу до майна на окупованих територіях, втрати індивідуального підприємництва. Було подано понад 100 000 заяв, що свідчить про реальну затребуваність механізму та його практичне значення⁴⁷.

Правове значення Реєстру полягає у трьох аспектах. По-перше, він створює стандартизований масив вимог. По-друге, формує міжнародно

⁴⁶ Register of Damage for Ukraine. FAQ: General. Council of Europe. URL: <https://rd4u.coe.int/en/faq/general>

⁴⁷ Register of Damage for Ukraine receives 100,000 claims. Council of Europe, 19 Jan. 2026. URL: https://rd4u.coe.int/en/news?utm_source

визнану доказову базу. По-третє, закладає інституційну основу майбутньої системи виплат.

У грудні 2025 року було погоджено Конвенцію про створення Міжнародної комісії з розгляду претензій для України, яка має перебрати функції оцінки заяв, визначення розміру компенсації та ухвалення рішень щодо виплат. Передбачається, що дані Реєстру збитків будуть передані новій Комісії після її інституційного запуску⁴⁸.

Це свідчить про поступовий перехід від етапу документування шкоди до етапу інституціоналізації міжнародного розгляду вимог. У теоретичному вимірі йдеться про формування нового покоління міжнародних компенсаційних органів, орієнтованих не лише на держави, а й на безпосередній захист потерпілих осіб.

Однією з найскладніших проблем компенсаційного права залишається питання джерел виплат. Юридичне визнання права на компенсацію саме по собі не гарантує реального відшкодування. Тому міжнародна дискусія концентрується навколо використання заморожених державних активів російської федерації, доходів від таких активів, спеціальних міжнародних фондів та конфіскованого майна осіб, причетних до агресії.

Водночас ці механізми породжують складні питання міжнародного фінансового права, державного імунітету, захисту права власності та процедурної легітимності. Саме тому подальший розвиток компенсаційного права вимагатиме ретельного поєднання принципу справедливості з принципом правової визначеності.

Формування ефективної системи компенсації шкоди, завданої збройною агресією, потребує не лише окремих нормативних рішень, а цілісної державної правотворчої стратегії, здатної поєднати внутрішньодержавні механізми захисту з міжнародними інструментами майбутнього відшкодування. Масштаб руйнувань, тривалість збройного конфлікту та багатовимірний характер втрат зумовлюють необхідність системного перегляду чинного законодавства України у сфері компенсаційної політики.

Передусім актуальним є питання кодифікації національного компенсаційного законодавства. На сьогодні правове регулювання відшкодування шкоди, пов'язаної з війною, характеризується фрагментарністю та наявністю численних спеціальних актів, що регламентують окремі види виплат або окремі категорії постраждалих осіб. Такий підхід був об'єктивно виправданим на початковому етапі

⁴⁸ International Claims Commission for Ukraine. Council of Europe, Apr. 2026. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/international-claims-commission-for-ukraine-council-of-europe-launches-preparatory-committee?utm_source

реагування держави, однак у довгостроковій перспективі він ускладнює правозастосування та створює ризики нерівності у доступі до компенсації. У зв'язку з цим доцільним видається розроблення єдиного системного законодавчого акта, який визначав би загальні принципи компенсації, категорії потерпілих, види шкоди, процедури звернення, порядок оцінки збитків та джерела фінансування виплат.

Не менш важливим напрямом правотворчості є уніфікація методології визначення шкоди. Для забезпечення правової визначеності та однакового підходу до різних категорій вимог держава має виробити єдині стандарти оцінювання майнових втрат, втрати доходів, вартості зруйнованого житла, пошкоджених виробничих активів, шкоди довкіллю та нематеріальних втрат. Така методологія повинна відповідати як національним потребам адміністративного та судового розгляду, так і міжнародним стандартам доказування для подальшого використання у міжнародних компенсаційних механізмах. Саме уніфікація критеріїв оцінки збитків здатна забезпечити довіру до компенсаційної системи та її прогнозованість.

Окремого значення набуває інституціоналізація єдиної інформаційної інфраструктури компенсаційних вимог. В умовах значної кількості заяв від громадян, бізнесу та територіальних громад держава потребує інтегрованої електронної системи обліку збитків, сумісної з міжнародними реєстрами вимог. Такий підхід дозволив би уникнути дублювання даних, мінімізувати бюрократичні бар'єри, забезпечити прозорість розгляду заяв та створити належну доказову базу для майбутніх міжнародних процедур. Цифровізація компенсаційного процесу водночас має супроводжуватися високими стандартами захисту персональних даних та кібербезпеки.

Самостійним напрямом правотворчої діяльності має стати визначення моделей попереднього (авансового) відшкодування шкоди за рахунок держави Україна. З огляду на соціальну природу значної частини втрат держава не може повністю покладати тягар очікування на громадян до моменту завершення міжнародних процедур стягнення репарацій. Тому законодавство повинно передбачати механізми тимчасової компенсації найбільш вразливим категоріям осіб із подальшим регресним правом держави до майбутніх міжнародних джерел відшкодування. Такий підхід відповідає принципу соціальної держави та концепції позитивних зобов'язань щодо захисту людини.

Особливої уваги потребує правове забезпечення компенсації шкоди суб'єктам господарювання. У вітчизняній практиці основний акцент закономірно зосереджено на захисті фізичних осіб та житлових прав громадян, однак повоєнне відновлення економіки неможливе без

відшкодування втрат бізнесу. Йдеться про знищені підприємства, втрачені активи на тимчасово окупованих територіях, перервані виробничі цикли, втрачений прибуток та неможливість користування майном. Законодавство має сформувати окремий компенсаційний режим для юридичних осіб, який враховував би специфіку корпоративних прав, фінансової звітності та інвестиційних ризиків.

Не менш значущим є розвиток механізмів відшкодування немайнової шкоди. Війна спричинила масові випадки втрати членів сім'ї, пережитих катувань, незаконного позбавлення волі, сексуального насильства, депортації дітей, вимушеного переміщення та інших форм тяжких страждань. Традиційні цивільно-правові підходи до моральної шкоди часто виявляються недостатніми для оцінки таких втрат. У зв'язку з цим законодавець має розробити спеціальні стандарти компенсації немайнової шкоди, які враховували б міжнародні практики відновлювального правосуддя та потреби жертв масових порушень прав людини.

Важливим аспектом правотворчості є визначення пріоритетності компенсаційних виплат. За умов обмеженості ресурсів держава повинна встановити справедливі критерії черговості задоволення вимог. З позиції соціальної справедливості та принципу вразливості першочергового захисту потребують сім'ї загиблих, особи з інвалідністю, діти, внутрішньо переміщені особи, жертви катувань і сексуального насильства, особи, які втратили єдине житло. Закріплення таких критеріїв на рівні закону сприятиме передбачуваності та легітимності компенсаційної політики.

Подальший розвиток національного законодавства має також враховувати необхідність гармонізації з міжнародними компенсаційними механізмами. Українська система відшкодування повинна бути сумісною з діяльністю Register of Damage for Ukraine, майбутньої International Claims Commission for Ukraine та іншими потенційними міжнародними інституціями. Це стосується уніфікації термінології, стандартів доказування, категорій шкоди та процедур перевірки вимог. Відсутність такої узгодженості може призвести до конфлікту юрисдикцій, подвійного обліку вимог або втрати доказового значення частини матеріалів.

Зрештою, компенсаційне законодавство має розглядатися не лише як інструмент фінансового відшкодування, а як елемент перехідного правосуддя та післявоєнного відновлення держави. Його функція полягає у відновленні довіри громадян до держави, утвердженні справедливості, соціальній стабілізації та створенні умов для економічної реконструкції країни. Саме тому правотворчість у цій сфері

повинна базуватися на принципах верховенства права, прозорості, рівності, адресності та довгострокової інституційної стійкості.

Таким чином, конкретні напрями правотворчості для України у сфері компенсаційного права мають охоплювати системну кодифікацію законодавства, розвиток єдиної доказово-інформаційної інфраструктури, удосконалення методик оцінки збитків, створення механізмів попереднього відшкодування, захист прав бізнесу та потерпілих осіб, а також повну інтеграцію національної моделі у міжнародну архітектуру репарацій. Лише за таких умов компенсаційне право зможе виконати свою головну функцію – стати реальним механізмом відновлення справедливості після війни.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правотворча діяльність України в умовах повномасштабної збройної агресії набула якісно нового змісту та вийшла за межі традиційного розуміння внутрішньодержавного нормотворення. У сучасних умовах вона постає не лише як інструмент регулювання суспільних відносин, а як ключовий механізм забезпечення стійкості держави, захисту прав людини, реагування на міжнародні злочини та формування нових моделей післявоєнного відновлення. Український досвід переконливо засвідчив, що в період кризи міжнародно-правових гарантій саме національна правотворчість здатна компенсувати інституційну повільність або недостатню ефективність окремих міжнародних механізмів.

Установлено, що сучасна система міжнародно-правових гарантій, сформована переважно після завершення Другої світової війни, попри значний нормативний потенціал, виявила низку структурних обмежень. До них належать політична залежність механізмів колективної безпеки, вибірковість міжнародного реагування, складність примусового виконання рішень міжнародних інституцій, а також недостатня адаптованість класичних правових моделей до гібридних форм агресії, кіберзагроз та затяжних конфліктів нового типу. Агресія російської федерації проти України стала масштабним випробуванням для цієї системи та водночас каталізатором її переосмислення.

Доведено, що за таких умов національна правотворчість України набула компенсаторного та інноваційного характеру. У короткий історичний період було сформовано значний масив законодавчих рішень у сферах оборони, мобілізації, функціонування органів державної влади, соціального захисту населення, цифрового врядування, документування воєнних злочинів, підтримки бізнесу та відновлення майнових прав громадян. Це свідчить про здатність української держави забезпечувати нормативну адаптацію правової системи до екстремальних умов без

втрати стратегічної орієнтації на принципи верховенства права та європейської інтеграції.

Окремий висновок стосується сфери прав людини у воєнний період. Дослідження підтвердило, що навіть в умовах воєнного стану держава не звільняється від обов'язку забезпечувати конституційні гарантії, а допустимі обмеження прав повинні відповідати принципам законності, необхідності, тимчасовості та пропорційності. Українська практика продемонструвала можливість поєднання оборонних потреб із функціонуванням демократичних інститутів, збереженням доступу до правосуддя, розвитком механізмів соціальної підтримки та цифрових сервісів для громадян. Особливого значення набули захист внутрішньо переміщених осіб, компенсація за зруйноване житло, доступ до адміністративних послуг та забезпечення цифрових прав людини.

У сфері міжнародної кримінальної юстиції встановлено, що відповідальність за воєнні злочини у сучасних умовах має багаторівневий характер і реалізується через поєднання міжнародних та національних механізмів. Поряд із діяльністю Міжнародного кримінального суду вирішальну роль відіграє національна система кримінальної юстиції України, яка забезпечує оперативне документування злочинів, збирання доказів та розгляд значної кількості проваджень. Особливо актуальним став розвиток процесуальних стандартів доказування міжнародних злочинів, використання цифрових доказів, матеріалів відкритих джерел, механізмів міжнародної правової допомоги та захисту потерпілих осіб. Це дає підстави говорити про формування в Україні нової спеціалізованої практики кримінального процесу щодо міжнародних злочинів.

Дослідженням також обґрунтовано становлення компенсаційного права як нового міжгалузевого напряму правового регулювання. Масштаб руйнувань, людських втрат та економічних збитків, спричинених війною, зумовив необхідність переходу від класичних моделей міждержавних репарацій до складнішої системи, що включає міжнародні реєстри збитків, спеціальні компенсаційні механізми, національні програми відшкодування та майбутні інструменти використання активів держави-агресора. Україна фактично стала центром формування нової міжнародної практики компенсаційного права, орієнтованої не лише на державу як потерпілу сторону, а й на безпосередній захист фізичних осіб, громад та бізнесу.

Загальнотеоретичне значення проведеного дослідження полягає у підтвердженні тези про зміну співвідношення міжнародного та національного права у кризові періоди. Якщо в умовах стабільного правопорядку міжнародні стандарти здебільшого імплементуються у внутрішню систему, то в умовах масштабної війни саме національний досвід може впливати на трансформацію міжнародних інститутів.

Український приклад засвідчує, що внутрішньодержавна правотворчість здатна стати джерелом нових міжнародних правових рішень у сферах відповідальності за агресію, захисту цивільного населення, цифрової стійкості держави та компенсації шкоди.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання під час подальшого вдосконалення законодавства України у сферах правового режиму воєнного стану, захисту прав людини, кримінального переслідування міжнародних злочинів, цифрової безпеки та післявоєнного відновлення. Окремі положення можуть бути враховані при гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, підготовці нових кодифікаційних актів та формуванні довгострокової стратегії правового розвитку держави.

Отже, правотворча діяльність України в умовах кризи міжнародно-правових гарантій стала не лише реакцією на війну, а важливим чинником модернізації національної правової системи та оновлення сучасного міжнародного правопорядку. Саме тому український досвід має значення не лише для внутрішнього розвитку держави, а й для майбутньої еволюції права в умовах глобальних безпекових викликів ХХІ століття.

АНОТАЦІЯ

У монографічному розділі досліджено особливості правотворчої діяльності України в умовах кризи міжнародно-правових гарантій, спричиненої повномасштабною збройною агресією російської федерації та трансформацією сучасного безпекового середовища. Проаналізовано історичні передумови становлення системи міжнародно-правових гарантій миру, безпеки та захисту прав людини, а також виявлено її структурні обмеження в умовах сучасних конфліктів. Обґрунтовано, що за недостатньої ефективності окремих міжнародних механізмів саме національна правотворчість набуває значення ключового інструменту забезпечення правопорядку, обороноздатності держави та захисту людини. Розкрито основні напрями законодавчих трансформацій України у воєнний період, зокрема у сферах обмеження прав і свобод, соціального захисту, цифрових прав, доступу до правосуддя та функціонування державних інституцій. Окрему увагу приділено правовим механізмам відповідальності за воєнні злочини, співвідношенню міжнародної та національної юрисдикції, а також сучасним проблемам доказування міжнародних злочинів. Досліджено формування компенсаційного права як нового міжгалузевого напрямку правового регулювання, спрямованого на відшкодування шкоди, завданої агресією. Визначено роль України у становленні новітніх міжнародних компенсаційних механізмів та розвитку практики післявоєнного відновлення. Зроблено висновок, що український досвід

правотворчості має не лише внутрішньодержавне, а й міжнародне значення, оскільки впливає на модернізацію сучасного міжнародного правопорядку. Результати дослідження можуть бути використані у подальшій нормотворчій діяльності, наукових розробках та процесах гармонізації законодавства України з європейськими стандартами.

Література

1. Баранов О. А. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2023. № 7. С. 84–93.

2. Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: К.І.С., 2015. 220 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

6. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95–99. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.13.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. *Офіційний вісник України*. 2006. № 44. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20>

10. Цветкова Ю. В. Реалізація права в цифровій та інформаційній державі: виклики і перспективи для України в умовах надзвичайного правового режиму та євроінтеграції. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 155–161.

11. Ярмачі В. Х. Міжнародно-правова відповідальність та захист прав людини у добу новітніх воєнних технологій: виклики та перспективи для України. *Права людини в період збройних конфліктів : збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. (31 жовтня 2025 р.)* / відп.

ред. М. Р. Аракелян. ; уклад. Х. Н. Бехруз та ін. Одеса : НУ «ОЮА», 2025. С. 44-46. URL: <https://hdl.handle.net/11300/31429>

12. Ярмакі В. Х., Ніцевич А. С. Міжнародне кримінальне право і права людини у добу нових технологій війни. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. № 107. С. 444-452. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.52>

13. Ярмакі В. Х., Ярмакі Х.П. Міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини та захист прав людини в умовах збройної агресії: кримінально-правовий та інституційний виміри. *Juris Europensis Scientia*. 2025. №4. С. 232-237. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.39>

14. Ярмакі Х. П., Ярмакі В. Х. Міжнародно-правові механізми компенсації шкоди жертвам війни: сучасні тенденції та перспективи для України. *Juris Europensis Scientia*. 2026. № 1. С. 251–257. DOI: [10.32782/chern.v1.2026.44](https://doi.org/10.32782/chern.v1.2026.44).

15. Ambos K. Treatise on International Criminal Law. Vol. II. Oxford : Oxford University Press, 2021. 768 p.

16. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation. UN General Assembly Resolution 60/147 of 16 December 2005. URL: <https://undocs.org/A/RES/60/147>

17. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 132 p.

18. Brown S. The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907. Oxford : Oxford University Press, 2018. 356 p.

19. Case Concerning the Factory at Chorzów (Claim for Indemnity) (Merits). PCIJ. Series A. No. 17. 1928.

20. Crawford J. Brownlie's Principles of Public International Law. 9th ed. Oxford : Oxford University Press, 2019. 872 p.

21. Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 412 p.

22. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

23. European Court of Human Rights Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg : Council of Europe, 2024. URL: <https://www.echr.coe.int/>

24. Fassbender B. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009. 212 p.

25. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022

(A/RES/ES-11/5). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/682/94/pdf/n2268294.pdf>

26. Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : International Committee of the Red Cross, 1949. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-conventions-1949>

27. Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C. Law of the European Convention on Human Rights. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2018. 1048 p.

28. Henkin L. The Age of Rights. New York : Columbia University Press, 1990. 240 p.

29. International Claims Commission for Ukraine. Council of Europe, Apr. 2026. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/international-claims-commission-for-ukraine-council-of-europe-launches-preparatory-committee?utm_source

30. Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York ; Geneva : United Nations, 2017. 66 p.

31. Register of Damage for Ukraine receives 100,000 claims. Council of Europe, 19 Jan. 2026. URL: https://rd4u.coe.int/en/news?utm_source

32. Register of Damage for Ukraine. FAQ: General. Council of Europe. URL: <https://rd4u.coe.int/en/faq/general>

33. Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. UN Treaty Series. Vol. 2187. P. 3–90. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>

34. Schabas W. A. An Introduction to the International Criminal Court. 6th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 610 p.

35. Shaw M. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 1088 p.

36. Trahan J. Existing Legal Limits to Security Council Veto Power in the Face of Atrocity Crimes. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 312 p.

37. Walters F. P. A History of the League of Nations. London : Oxford University Press, 1952. 2 vols.

38. Werle G., Jeßberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1024 p.

Information about the author:

Yarmaki Volodymyr Khrystoforovich,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International
and European Law,

National University "Odesa Law Academy"

23, Fontans'ka doroga st., Odesa, 65009, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5924-1085>